

बैशाख पूर्णिमा र गुरुड बुद्धिजम

● एकेन्द्र गुरुड, बेलायत

तमु (गुरुड)हरू ल्होछार, माघे सक्रान्ति, फागू पूर्णिमा द्रहोटें (द्रहोत्ते) बैशाख पूर्णिमा (बैशाख पूर्णे) प्रोवाव, श्रावण सक्रान्ति, दशैं फुलपाती खेमा थेंवा, गैडु पूजा, तिहार आदी चाडपर्वहरू मनाउछन् । यी चाडपर्वहरू सबै ठाउँमा एकै नासले मनाउदैनन् । कतै त्होल्हे प्राथमिकताको साथ मनाउछन् भने, कतै बैशाख पूर्णिमा प्राथमिकताको साथ मनाउछन् । बैशाख पूर्णिमालाई बैशाख पूर्णे र चण्डी पूर्णे पनि भन्छन् । यो चाड गुरुड गाउँ बस्तीमा धुमधामले मनाउछन् । बैशाख पूर्णिमाको दिनमा नै बुद्ध भगवानको जन्मदिन, बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएको दिन, साथै महापरिनिर्वाण भएको दिन एकै दिनमा पर्नाले पनि यसलाई विशेष महत्वको

साथ लिने गर्दछ । बैशाख पूर्णिमा भन्ने बित्तिकै भगवान बुद्धको जन्म जयन्ती भन्ने सम्भेर वडो हर्षोल्लासको साथ मनाईन्छ । बुद्ध जयन्तीको दिनमा भगवान बुद्धको पूजा आरधना गरेर धर्मगुरुहरूबाट सुख, शान्ति र संवृद्धिको अभिशेष ग्रहण गरिन्छ । बौद्ध दर्शन मानवीय परमसत्य र करुणामा आधारित तार्किक र बैज्ञानिक मानिन्छ । बुद्धत्व दुख निवारण गर्ने सामाजिक बिज्ञान हो । हिंसा नगर्ने, व्यभिचार (परस्त्री गमन) नगर्ने, भ्रुटो नबोल्ने, मद्यपान नगर्ने, पञ्चशीलको अवधारणा मानव जातिको लागि मुख्य बैचारिक देन हो ।

गुरुड समुदायमा प्रचलित अहिलेको परम्परा, संस्कार र संस्कृति क्होला सोंथर (क्होला सोप्रे

दहों) मा बिकसित भएको र चोगी (मिहग्रे चोग) मिलेर यो परम्परा बसालेका हुन् । पुरोहित पच्यु, घ्यात्रेले आफ्नो प्ये (शास्त्र) र ल्हु संस्कृतिमा नभएका कुरा लामाबाट र लामाले पच्यु र घ्यात्रेबाट तमू छ्या (कर्मकाण्ड) सिकेका थिए । यसरी तमू लामाहरूले तिब्बति लामा बौद्ध धर्मलाई तमू परम्परा र संस्कृतिमा ढालेर त्यसलाई तमू करण गरेका थिए ।

बैशाख पूर्णिमाको दिनमा गुरूड नालमा गुरूडहरूले बुद्ध जयन्तीकै रूपमा मात्रै नभएर बैशाख पूर्णे (चण्डी पूर्णे) भनेर दशैं, तिहार र ल्होछार भन्दा, पनि विशेष महत्वको साथ मनाउछन् । अहिले धेरै जसो गुरूड सुविधाको खोजीमा शहर बजारमा बसाई सरेकोले पहिलेभन्दा समय परिस्थिति बदलिएकोले हामीले यसलाई राम्रोसंग बुझ्न अलि अगाडीको समयतिर फर्कनु पर्छ । पहिले गुरूडहरू नयाँ कपडा लगाउन, मिठो खाना खान, ईष्टमित्र भेटघाट गर्ने दशैं भैं बैशाख पूर्णेलाई सम्भन्थे । लाहुर गएको छोरा बैशाख पूर्णे मान्न छुट्टी मिलाएर घर आउथे । पोखरा र बन्दिपुरबाट नेवार साहुहरू कपडाको दोकान लिएर गाउँ गाउँमा आउथे । कपडा सिलाउने दमाई बालीघरे हुन्थे । दमाईलाई भ्याई नभ्याई हुन्थ्यो । छिटो र राम्रो कपडा सिलाउन छिमेकी गाउँहरूबाट दमाई पनि आउथे । त्यसैले गाउँमा बैशाख पूर्णेको रौनकताले छ्याप्प ढाक्थे । यो पर्व चार पाँच दिनसम्म धुमधामले मनाइन्थ्यो । यो पर्व घाटु नचाएर मनाइन्छ । घाटु भनेको अङ्ग चालनद्वारा अभिनय गरिने एक ऐतिहासिक नृत्य नाटक हो । यसका गीतहरू लौकिक छन्दमा लयबद्ध हुन्छ । पश्रामु राजा र यम्पावती रानी यस नृत्य नाटिकाको

नायक र नायिका हुन् । यो नृत्य श्रीपंचमीबाट शुरू हुन्छ र बैशाख पूर्णिमामा समापन हुन्छ । बैशाख पूर्णिमामा घाटु गाउँको जिम्मुवाल अर्थात गाउँको भलादमीहरूसंग दर्ता भएको रोधीको रोस्योहरूले मात्र नचाउन पाउँछन् । घाटु नचाउनलाई बैशाख पूर्णे अगावैदेखि विशेष तयारी गर्नुपर्छ । गाउँको (मिहग्रे चोग) भलादमी, घाटु गुरूवा, (पैक्रेमै) दामली युवाहरूले बैशाख पूर्णिमामा लगाउँनु पर्ने कपडा रोस्योहरूले धोईदिनु पर्छ । दुई तीन दिन अघिदेखिनै रोटी पकाउने, घाटुनीहरूले लगाउने कपडा र सामग्री तयार गर्ने, शिरमा लगाउने मुकुटको लागि लावा जुटाउने गर्नु पर्छ । यो नृत्य कतै पूर्णेको दिनमा समापन गर्छन भने कतै पूर्णेको दिनमा शुरू गरेर ३ दिन पछि समापन गर्छन् । यसलाई घाटु सेलाएको भनिन्छ । घाटु सबैलाई पायक पर्ने ठाउ गाउँको बीचमा नचाउछन् । घाटु नचाउनलाई विशेष प्रकारका मञ्च बनाइन्छ । त्यो मञ्चलाई “दरती” भनिन्छ । यसको निर्माण गर्दा घाटु संचालन गर्ने रोधीको रोस्योहरूको दौतरी (मैमै) युवाहरूको महत्वपूर्ण भुमिका हुन्छ । घाटु तिन दिनसम्म नाचिन्छ । घाटु हेर्न छोरी, ज्वाइ, भान्जा, भान्जी, ईष्टमित्रहरू आएका हुन्छन् । घाटु तिन दिन पश्चात समापन गरिन्छ । घाटु समापन (बिसर्जन) गर्ने ठाउलाई चण्डी भनिन्छ ।

घाटु नृत्य शुरू गरेर समापन नगरिञ्जेलसम्म घाटुमा गीत गाउँने गुरूवा, घाटुनी र रोस्योहरूले खाना खान हुँदैन । चिया, पानी र फलफूल मात्रै खाने चलन छ । घाटु नर्तकीहरूलाई गुरूले गीतको लय र शब्द उच्चारण गर्ने बित्तिकै देवता चढ्छन् । देवता चढेपछि घाटुनीहरूको आँखा बन्द हुन्छ । यसरी गीतको उठानसगै आँखा बन्द हुन्छ

र गीतको बैठान अथवा समापन भएपछि आँखा खुल्छ । यो द्रश्य अत्यन्त रोचक र अनौठो हुन्छ । यसलाई दैविक शक्तिको रूपमा पनि लिईन्छ । बैशाख पूर्णको कार्यक्रममा पञ्चेबाजाको टोली शुरूको दिनदेखि अन्तिम दिनसम्म बजाई रहन्छन् । कहिले पञ्चेबाजा टोली एकभन्दा धेरै पनि हुन्छन् । कार्यक्रम व्यवस्थित बनाउन गाउँको प्रत्येक घरधुरीबाट धान, चामल उठाउछन् । आजकल चामलको हिसावमा रूपिया उठाउने गरेको पाईन्छ । घाटु पहिले रोँधीको रोस्योहरूले संचालन गर्थे । रोँधी लोप भैसकेकोले अहिले युवा क्लव र आमा समूहले संचालन गरिरहेको छन् । पहिले घाटुसंगसंगै रोँधीको रोस्योहरूको नाचहरू प्रदर्शन गरिन्थ्यो अहिले युवा क्लवको युवाहरूको सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिन्छ । घाटुको रौनकताले गुरुङ गाउँमा बैशाख पूर्णमाको माहोल नै विशेष प्रकारको हुन्छ ।

दिवंगत आत्माको चीरशान्तिको लागि गरिने पितृकार्यलाई गुरुङ भाषामा “पये” अर्घु भनिन्छ । “पये” अर्घु गरिसकेको मृतकको नाम पितृहरूसँग लेखिन्छ र पितृसँग समाहित भयो भन्ने विश्वास गरिन्छ । तर, अर्घु गरिसकेर पनि केहि मृतक पितृलोकमा पितृ नभई पुन परिवारलाई दुख दिने अवस्थामा रहेर पुन परिवारलाई थप दुख नदियोस भनेर वहाँहरूलाई खुशीको लागि पूजा गरिन्छ । यसप्रकारको पूजालाई वायु पूजा भनिन्छ । वायु पूजा बैशाख पूर्णकै दिनमा गरिन्छ । पछि अर्घु “पय” गर्दा पच्यु, घ्यात्रे अथवा लामाहरूबाट विधि विधान अनुसार यसलाई खुशी बनाएर उडाएपछि पूजा गर्न पर्दैन । बैशाख पूर्णको दिनमा आफ्ना गाउँको स्थानीय स्तरमा रहेको स्युमे भुमे (देवी

देवता)को पनि पूजा हुन्छ । ठाउ र परिस्थिति हेरि बोका, भाले, परेवा र हाँस चढाएर पूजा गर्छन् । आजकल बुद्ध जयन्तीको दिनमा हिंसा गर्नु नराम्रो सम्भेर पूर्णमाको अघि वा पछिको दिनहरूमा यस्तो पूजा गर्ने गरिन्छ । गाउँलेले गर्ने सामुहिक पूजा पनि बैशाख पूर्णमाकै दिनमा गर्छन् । विशेष गरि शिल्दोनाल्दो, गाउँको कोट, देवी देवताको पूजा सबै बैशाख पूर्णकै दिनमा गरिन्छ । कुनै कुनै गाउँमा रीती थितीको समिक्षा सभा बस्ने चलन पनि छ । यसैले बैशाख पूर्ण अरू चाड भन्दा विशेष महत्वको साथ लिएको हुनु पर्छ ।

सन् १९५९मा दलाई लामा भारतमा निर्वासन आउदा, वहाँसंगै आएका केहि तिब्बतीयन लामा गुरुहरू नेपाल प्रवेश भएको थियो । तिनै गुरुहरूको प्रभावमा परेर नेपालको लामा गुरुहरूले क्वहोलासोँथरमा प्रतिपादित सभ्यता र परम्परा भन्दा फरक परम्परा संस्कार संस्कृतिको अवलम्बन गरिरहेका छन् । गुरुङ परम्परामा पितृकार्य गर्दा, आस्यो (मावली), माईती, छोरी, चेली, ज्वाइ र तह भाइखलकको सहभागिता अनिवार्य हुनुपर्छ । त्यसरी नै पितृ कार्य “पय” अर्घुमा “अलँ” भण्डा (निशान) प्लह (ढुकुरो) बनाउने परम्परा छ । हालका लामागुरुहरूले कर्मकाण्ड गर्दा, यसप्रकारको परम्परा केहि गर्नु पर्दैन । भगवानको नाममा पूजा गरेर मृतात्मालाई भगवानसंग लीन गराए पछि पुछ भनेर गुरुङहरूको संस्कार संस्कृति अवलम्बन नगरि तिब्बति संस्कृतिर तल्केको हो कि भन्ने आभास भएको छ । त्यसैले गुरुङ संस्कार संस्कृतिको काठमाडौँको अध्येताहरूले क्वहोलासोँथर (क्वहोला सोप्रे ट्होँ)मा बिकसित भएको गुरुङ संस्कार संस्कृतिलाई संरक्षण गर्दै,

आधुनिक समयको मागलाई पछ्याउदै गुरुड बुद्धिजमको सुरुवात भएको हो ।

बास्तवमा, गुरुड बुद्धिजम बुद्ध धर्मको समानन्तर धर्म होइन । गुरुडको संस्कार र संस्कृति अनुसार लामाहरूबाट गर्ने कर्मकाण्डलाई गुरुड बुद्धिजम भनिन्छ । कहोलासोँथरमा भएको सद्भाव र सहिष्णुता कायम राख्दै, गुरुड परम्परालाई संरक्षण गर्ने अभ्यास मात्र हो । किनभने दर्शन र संस्कार अलग अलग विषय हो । त्यसैले हामीहरूले के बुझ्नु पर्छ भने, दर्शन भनेको बुद्धको हो र संस्कार भनेको गुरुड समुदायको हो । त्यसैले, गुरुडको मौलिक संस्कारमा बुद्धदर्शन मिसाए पछि, गुरुड बुद्धिजम हुन्छ । यसबाट बौद्धदर्शनलाई समाजमा जीवन्त र समय सापेक्ष बनाउन सकिन्छ । समय र परिस्थिति अनुसार आर्थिक अवस्थालाई पनि ध्यानमा राखेर सरल र सुलभ कायम गर्न सकिन्छ । शान्तिका अग्रदुत भगवान बुद्धले प्रतिपादन गरेको बौद्ध धर्म र शिक्षालाई सरलीकृत

बनाई गुरुड समुदायलाई पञ्चशीलमा आधारित, मध्यमार्गी बौद्ध दर्शन गराउन, लामा बौद्धमार्गीहरू गुरुडहरू संगठित गर्न, शान्तिका अग्रदुत भगवान बुद्धबाट प्रतिपादित दर्शन र ज्ञान विश्वभर फैलाई विश्वशान्ति स्थापना गर्न गुरुड बुद्धिजम प्रभावकारी हुनेमा दुइमत छैन ।

अन्तमा, २५७०औँ बुद्धजयन्तीको पावन अवसरमा देश बिदेशमा रहनु भएका सम्पूर्ण दानुभाइ तथा दिदीबाहिनीहरूमा सुस्वास्थ्य, सुख, शान्ति, उन्नति, प्रगति, समृद्धि र दीर्घायुको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना ! भवतु सर्वमंगलम् ।

(लमजुड खोलासोँथर गाउँ पालिका पसगाउँ च, हाल बेलायत निवासी श्री एकेन्द्र गुरुड, पूर्वप्रअ, गीतकार, साहित्यकार, चलचित्रकर्मी, लमजुड समाज हडकडको पूर्व अध्यक्ष, तमू ट हौँ ह्युल हडकडको पूर्व अध्यक्ष, गुरुड साहित्यिक मञ्चको प्रमुख सल्लाहकार, तमूधी युकेको ट्रष्टी, तमू ह्युल छौँजधी गुरुड राष्ट्रिय परिषदको प्रवास सल्लाहकार एवं सामाजिक अभियन्ता हुन् ।)

tamueken@hotmail.com